

**Doğruluk-Yalan Ekseninde Hz. Yûsuf Kıssası**

The Story of Yusuf on the Axis of Truth-Lie

Yahya YAŞAR¹

Geliş Tarihi (Received): 11.02.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 17.04.2024

Yayın Tarihi (Published): 31.05.2024

Öz: Bu makalede, Yûsuf kıssası doğruluk-yalan ekseninde ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Bu kıssa Kur'ân'da, kronolojik sıra gözetilerek ve geniş bir tarzda anlatılmıştır. Dolayısıyla farklı boyutlarla ele alınabilecek niteliktedir. Temalar, motifler, kavramlar, karakterler ve paradigmatik unsurlar bakımından son derece zengin ve etkileyicidir. Akademik çalışmalarda bu kıssanın farklı yönlerine değinilmesine rağmen doğruluk-yalan ekseninde yeterince ele alınmamıştır. Hâlbuki kıssanın vermek istediği temel mesajlardan biri budur. Kıssada doğruluk erdemine güçlü bir vurgu olduğu gibi yalan söylemenin olumsuz sonuçlarına dair veriler de vardır. Hz. Yûsuf'un "Şiddîq" olarak nitelenme durumu, kardeşlerinin doğrulukta sebat edememe halleri, Züleyha'nın söz ve davranışları, Hz. Yûsuf'un kardeşleriyle yüzleşme sürecinde yaşanan hadiseler, Bünyâmîn'in alıkonulması hilesinde yaşanan diyaloglar, Hz. Yûsuf'un sıdkına delalet eden tüm konular, süreç ve sonuçlarıyla beraber analiz edilmiştir. Söz ve davranış olarak doğruluk ve yalan etrafında dönen her hadise ve olgu sosyolojik tefsir yöntemiyle tahlil edilmiş ve böylece kıssanın temel mesajlarından biri daha somut hale getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Hz. Yûsuf, Doğruluk, Yalan.

&

Abstract: In this article, the story of Joseph was discussed in detail on the axis of truth and lie. The story of Joseph is told in chronological order and in a comprehensive manner. Therefore, it can be handled from different dimensions. It is extremely rich and impressive in terms of themes, motifs, concepts, characters and paradigmatic elements. Although different aspects of this story are mentioned in academic studies, it has not been discussed on the axis of truth-lie. However, this is one of the basic messages that the stories want to give. In the story, there is a strong emphasis on the virtue of truthfulness, as well as data on the negative consequences of lying. Yusuf's being described as "Şiddîq", his brothers' inability to persevere in the truth. The words and actions of Zulaikha, the events that took place during the confrontation with their brothers, the dialogues that took place during the detention of Benjamin. The issues that indicate Yusuf's faithfulness were analysed together with the process and its results. Every incident and phenomenon revolving around truth and lie in words and behaviour was processed with the sociological commentary method, and thus one of the basic messages of the story was made more concrete.

Keywords: Tafsîr, Qur'ân, Prophet Yusuf, Truth, Lie.

Atf/Cite as: Yaşar, Yahya. "Doğruluk-Yalan Ekseninde Hz. Yûsuf Kıssası". *Dergiabant* 12/1 (Mayıs 2024), 169-181. doi: 10.33931/dergiabant.1435126

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yahya Yaşar, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, yahyayasar@nevsehir.edu.tr.

1. Giriş

Makalenin konusu, kıssaların en güzeli (ahsenül-kasas) olarak nitelendirilen Yûsuf kıssasını doğruluk-yalan ekseninde analiz etmektir. Zira bu kıssada doğruluk erdemine güçlü bir vurgu vardır. Kıssaya doğruluk-yalan ekseninde bakıldığında pek çok parametrenin varlığını görülür. Hz. Yûsuf ile bir dönem zindan arkadaşlığı yapan, rüyaları doğru bir şekilde tâbir ettiğine bizzat şâhitlik eden delikanlının, melikin rüyasını yorumlaması için zindana indiğinde Hz. Yûsuf'a seslenirken "Ey Sıddık" hitabını kullanması, Hz. Yûsuf'u Hz. Ya'kub'tan uzaklaştırmak isteyen ağabeylerinin "Ey babamız! Yûsuf hakkında bize neden güvenmiyorsun?"² demeleri, "kurt yemiş" yalanını uydurmaları, "Hz. Yûsuf'un gömleğine yalandan bir kan lekesi sürmeleri", Hz. Ya'kub'un onlara inanmayıp "nefisleriniz sizi aldatmış" şeklinde uyarması, Hz. Yûsuf'tan istediğini alamayan Züleyha'nın kocasına yakalandığı an "Senin ailene kötülük yapmak isteyeninin cezası, ancak zindana atılmak veya can yakıcı bir azaptır."³ yalanına sığınarak günahını kapatmaya çalışması, bir şahidin "Eğer onun gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir, o (Yûsuf) yalancılardandır. Ve eğer gömleği arka taraftan parçalanmış ise o halde kadın yalan söylemiştir. O ise sâdiklardandır."⁴ tespiti, melikin araştırmaları sonucunda Hz. Yûsuf'un masum olduğunun ortaya çıkmasıyla Züleyha'nın "Şimdi gerçek ortaya çıktı. Ondan ben murad almak istedim. Şüphesiz Yûsuf sadıklardandır."⁵ itirafında bulunması, Hz. Ya'kub'un Bünyâmîn'i ağabeyleriyle gönderirken onlardan "Hepiniz (ölümle) kuşatılıp kısırılmadıkça, onu bana geri getireceğinize dair bana Allah huzurunda yeminle söz verinceye kadar onu sizinle göndermeyeceğim."⁶ demesi, ağabeylerin sözlerini tutamayıp mahcubiyetle geri döndüklerinde babaları Hz. Ya'kub'a "Biz kesinlikle sâdik kimseleriz."⁷ demeleri bu bağlamda zikredilebilir.

Hz. Yûsuf'un doğruluk üzere olan yaşamını ve mücadelesini belirgin bir şekilde ortaya koymak bu makalenin temel amaçlarından biridir. Doğru sözlü olmanın bizzat ve netice itibarıyla kazandırdığı, yalan söylemenin kısa vadede bazı avantajlar sağlasa dahi sonucunun hüsrarla neticelendiği, bu kıssanın vermek isteği temel mesajlardandır. Peygamberler her halükârda özü sözü doğru (sâdik/sıddık) emin kimselerdir.⁸ Kavimlerinde güvenilirliği sağlama adına "Ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim"⁹ sözünü sürekli dillendirmişlerdir. Yüce Allah peygamberlerin güven sarsıcı söz ve eylemlerden uzak bir hayat yaşamaları gerektiğini, söz ve davranışlarının birbirleriyle tutarlı olması gerektiğini bildirmiştir.¹⁰ Vahyi insanlara nakleden bir peygamberin yalan söylemesi ve sâdik insanların safından ayrılması mümkün değildir. Zira tavsiyeleriyle eylemleri tutarlı olmayan birinin vereceği hiçbir haberin kıymeti olmayacaktır. Hz. Yûsuf kıssasını sıdk/sıddık/sadâkat kavramları üzerinden işlemek Hz. Peygamber'in risaletini anlamak bakımından da son derece önemlidir. Zira kıssaların temel amaçlarından birisi, Hz. Peygamber ve ashabını kıssalar temelinde yönlendirmek, risaletin hangi kıstaslar üzerinden yürümesi gerektiğine işaret etmektir.

Yûsuf kıssasının temel mesajlarının tamamını ele almak makalenin sınırlarını aşan bir konudur. Zira kıssada iffet, sadakat, teslimiyet, aile ilişkileri, azim, sabır, teenni, tevhid mücadelesi, hâdiseleri doğru okuma, tevazu, gurura kapılmama, affedici olma, sır saklama gibi pek çok temel konu vardır. Bu çalışma, kıssada yaşanan hadiselerin doğruluk-yalan ekseninde tahlilinden ibarettir. Doğruluk ve yalan, bu kıssanın temel parametrelerinden biri olmasına rağmen akademik çalışmalarda bu yön yüzeysel işlenmiştir. Kıssadaki estetik ve tematik unsurlar, iktisat yönetimine dair prensipler, genel ahlaki ilkeler, eğitim ve fıkıh açısından değerlendirilmeler¹¹ ortaya konulmasına rağmen kıssanın temel konularından

² Yûsuf 12/11.

³ Yûsuf 12/25.

⁴ Yûsuf 12/26-27.

⁵ Yûsuf 12/25.

⁶ Yûsuf 12/66.

⁷ Yûsuf 12/82.

⁸ Muhammed Ali Es-Sabuni, *en-Nübuvvetü ve'l-enbiya* (Beyrut: 'Alemlü'l-Kutub, 1985), 46.

⁹ eş-Şu'arâ 26/107, 125, 143, 162, 178; ed-Duhân 44/18.

¹⁰ Bk. Âl-i İmrân 3/161.

¹¹ Bk. Mustansir Mîr, "Kur'ân'da Yûsuf Kıssası: Taslak, Temalar ve Karakterler", çeviren: Ali Akay, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2 (2005), 183-200; Mehmet Necmettin Bardakçı, "Yûsuf Kıssasına Metaforik Bir Yaklaşım, Arayışlar" *-İnsan Bilimleri Araştırmaları-*, 7/10 (2003), 71-90; Yûsuf Batar, "Kur'ân Kıssalarının Amaçlarıyla İlgili Kavramların Eğitim Öğretim Açısından Tahlili", *İslâmî İlimler Dergisi*, 9/1 (2014), 155-183; Yûsuf Batar, "Kur'ân Kıssalarının Bazı Eğitsel Özellikleri", *İnönü*

biri yeterince ele alınmamıştır. Bu çalışmada temel sayılabilecek bir mesaj genişçe irdelenmiştir. Araştırmada Hz. Yusuf, doğruluk konusunda olumlu, Hz. Yusuf'un kardeşleri ise olumsuz kişilik modeli olarak ele alınmıştır.

Makale, metodik olarak sosyolojik tefsir yaklaşımı çalışması olarak kabul edilebilir. Belirli hadiselere odaklı âyet grupları, kendi iç bağlamı dikkate alınarak tefsir edildi ve sosyolojik çıkarımlar yapıldı. Âyetlerin tefsirinde Mevdudi, Elmalılı ve Seyyid Kutub gibi müfessirlere müracaat edilmek suretiyle yorumlara tahlil derinliği kazandırılmaya çalışıldı.

2. Hz. Yûsuf'un "Sıddîk" Olarak Nitelenmesi

Dinî literatürde sıdk olarak terimleşen doğruluk kavramı, dürüstlük, güvenilirlik, vaadine sadâkat göstermek, gerçeğe uygun söz söylemek¹² gibi geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. Doğru sözlü olana sâdik denilir. Pek çok ayette bu kelimenin çoğulu olan sâdikun/sâdikîn kelimeleri kullanılmıştır.¹³ Doğruluğun zıttı olan yalan kelimesinin Arapça karşılığı olan kezzib (kizb), "doğruluğun (sıdk) karşıtı, bir konuda gerçeğe aykırı haber veya bilgi vermek, söz vâkıya uygun olmamak" diye tanımlanır.¹⁴ "Kur'ân'da tekzîb (yalanlama) farklı bir kavramsal çerçeveye oturtulmuş olup "ilâhî vahyin inkârı, Allah (cc) tarafından gönderilen hakikatin reddedilmesi" anlamına gelmektedir.¹⁵ "Birçok âyette inkârcılar ve münâfiklar hakkında, Yüce Allah'ın gönderdiği açık hakikatleri yalan saymaları sebebiyle "yalancılar" ifadesi kullanılmıştır."¹⁶ Geniş bir yelpazede kullanılan yalan, dinen kerih görülen bir ameldir.¹⁷

Sıdk, öncelikle sözle ilgili bir durum olsa da¹⁸ düşünce ve eylemle de çok sıkı bir ilişkisi olan özel bir kavramdır. Bu kavramın dilsel yönü, her türlü söz, yazı ve ifadelerdeki doğruluk ve sadâkatini gösterirken düşünce boyutu, bireyin îmân ve ibadetlerindeki samimiyetini; eylem boyutu, bütün işlerindeki dürüstlük ve ciddiyetini gösterir.¹⁹ Sıddîk ise sıdk kökünden türemiş mübalağa ism-i fail siygasında bir kelimedir. Buna göre "sıddîk" olmak, sıdk karakterin bir parçası haline getirmeyi, asla yalan söylememeyi, bu konuda kararlı olmayı, doğruluktan her ne olursa olsun asla ayrılmamayı ifade etmektedir.²⁰ Kimileri de bu kavramı sözünde ve inancında doğru olan ve pratikte de doğru bir kişi olduğunu ispat eden kişi için kullanırlar.²¹ Kur'ân'da Hz. İbrahim ve Hz. İdris "sıddîk nebi" olarak Yüce Allah tarafından nitelenmiş,²² Hz. Meryem'in sıddîka bir kadın olduğu bildirilmiştir.²³ Hz. Yûsuf da "sıddîk" olarak anılmıştır²⁴ ancak bu sıfatla ona hitap eden kişi eski hapishane arkadaşıdır. Dolayısıyla Hz. Yûsuf'un hapishane serüveni, sahip olduğu doğruluk erdemini daha da görünür hale getirdiği anlaşılıyor.

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi = Journal of Mesned Divinity Researches],7/1 (2016), 81-103; İbrahim Fidan, "Kur'ân Kıssalarındaki Motiflerin Arap Şiirinde Kullanımı Bağlamında "Yûsuf'un (a.s.) Üç Gömleği"", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11/17 (2016), 335-356; Mustafa Kara - Canan Kösetürk, "Hz. Yûsuf Kıssasında Yer Alan Ahkâma Dair Bazı Âyetler ve İlişkili Olduğu Hükümler", *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 3/1 (2019), 121-139.

¹² Ebû Nasr İsmâil Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabîyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 4/1505-1506; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, ts.), 10/193-195; Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs* (y.y. Daru'l-Hidaye., ts.), 26-7-10.

¹³ el-En'âm 6/146; Yûsuf 12/27, 82; el-Hicr 15/ 64; el-Hucurât 49/15; el-Haşr 59/8; Âl-i İmrân 3/17; el-Mâide 5/119; et-Tevbe 9/119; el-Ahzâb 33/24, 35.

¹⁴ İbrahim Mustafa v.d., *el-Mu'cemü'l-vasît* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990), 780

¹⁵ Mustafa Çağrıncı, "Yalan" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/297-300 (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 298.

¹⁶ Çağrıncı, "Yalan", 298.

¹⁷ Bk. Buhârî, "Edeb", 69; Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac Müslim, *el-Câmiu's-sahih* (Riyad: Dâru Taybe, 2006), "Birr", 103-105.

¹⁸ Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 277.

¹⁹ Burhan Sümertaş, *Kur'ân-ı Kerim'de Sıdk Kavramı* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 138.

²⁰ el-İsfehânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, 277; Sümertaş, *Kur'ân-ı Kerim'de Sıdk Kavramı*, 14.

²¹ el-İsfehânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, 278.

²² Bk. Meryem 19/41, 56-57.

²³ Bk. el-Mâide 5/75.

²⁴ Bk. Yûsuf 12/46.

Hız. Yûsuf'un *sıddık* olarak nitelenmesini daha iyi anlama adına kıssanın hapis sürecine kadarki aşamalarına bakmakta fayda vardır. Hız. Yûsuf yüz güzelliği verilmiş bir peygamberdi.²⁵ Bu özelliği çetin bir imtihandan geçmesine neden oldu. Aziz'in karısı (Zeliha) kendisinden, cismanî haz alma arzusu içerisine girmiş, tuzak kurmuş ve ahlaksızca bir teklifte bulunmuştu. Hız. Yûsuf iradesine ve duygularına hâkim olmak suretiyle bu teklifi reddetmiş, ancak yine de hapse atılmaktan kurtulamamıştı.²⁶ Onunla birlikte biri kralın şarap sunucusu, diğeri ekmekçisi olmak üzere iki delikanlı daha zindana girmişti.²⁷ Bunlardan biri rüyasında şarap yapmak için üzüm sıkıldığını, diğeri ise başının üzerinde ekmek taşıdığını ve bir kuşun gelip o ekmekten yediğini görmüştü. Bunun üzerine her ikisi de doğruluğuna, ilmine, iyilikseverliğine ve şahsiyetine güvendikleri Yûsuf'a gelip ondan rüyalarının yorumunu istemişlerdi.²⁸ Ona güvenen ve ondan rüyalarının yorumunu isteyen iki arkadaşına "Size erzak olarak verilecek yemek gelmeden önce, onun yorumunu mutlaka size haber vereceğim."²⁹ demiş ve rüya yorumlama ilminin kehânet ve falcılık değil, Allah'ın, kendisine vahyettiği ilimlerden olduğunu bildirmiştir.³⁰ Kendisinin Allah'a ve âhiret gününe inanmayan putperest Mısırlıların dinine asla iltifat etmediğini, hak peygamber olan İbrâhim, İshak ve Ya'kub'un dinine mensup olduğunu ve bunların Allah'a ortak koşmalarının doğru olmadığını ifade etmiştir.³¹ Rüya yorumlamanın risaletin bir boyutu olduğu anlaşılmaktadır, zira kendinden emin bir şekilde rüyalarını yorumlayacağı vakti dahi belirleyerek bir vaatte bulunmaktadır. Hız. Yûsuf hapishanedeki arkadaşlarının rüyalarını te'vîl etmiş ve birinin daha önce olduğu gibi kralın hizmetine gireceğini ve ona şarap sunacağını; diğersinin ise asılacağını, kafasını kuşların didikleyeceğini söylemiştir.³² Gençlerden birinin öldürüldüğü, diğersinin de kralın hizmetçisi olduğu kıssanın akışından anlaşılmaktadır.

Peygamberler gaybı bilmezler ancak Yüce Allah'ın kendilerine bildirmesiyle geleceğe dair bazı bilgiler verirler³³ ve bunların gerçekleşmesi peygamberlerin sıdkına delalet eder, ümmetleri nezdinde güvenilir ve itibarlı bir konuma gelirler. Bu durum Ahkâf 46/16. âyette "va'dü's-sıdk" olarak tanımlanır. Vaade sadâkat göstermek sıdk alametidir.³⁴ Hız. Yûsuf'un doğruluk timsali şahsiyeti, hiçbir durumda yalan söylememiş olması, rüyaları yorumlamadaki isabeti insanlarda öylesine derin bir etki bırakmış olmalı ki uzun bir zaman sonra delikanlının ilk aklına gelen onun sıdkı olmuştur. Yukarıda değindiğimiz gibi Hız. Yûsuf'un doğruluğunu kendi meselesinde de deneyimlemişti.³⁵ Razi bu ayetin yorumlarken "bu hitap, herhangi bir kimseden bir şey öğrenenin, öğretime saygı göstermesi, onun şanınun yüce olduğunu gösterecek hitaplarla ona konuşması gerektiğine delalet eder." şeklinde bir çıkarımda bulunmuştur.³⁶

Arkadaşı tarafından yıllar sonra hatırlanmış olmasında, Hız. Yûsuf'un rüyaları yorumlamadaki gücünün etkisi olduğu gibi onun hapishanede arkadaşlarına yönelik dostane, samimi, yardımsever bir tavır içerisinde olmuş olmasının da etkili olduğu söylenebilir. Rüyalarını yorumlatmak isteyen iki arkadaşın "(Ey Yûsuf!) Bu rüyayı bize yorumla, çünkü biz seni, kesinlikle iyi bir kimse (muhsin) olarak görüyoruz."³⁷ demeleri onun üstün bir ahlaka sahip olduğuna delalet etmektedir. Doğru sözlü olmak ve bunu kararlılıkla devam ettirmek, zihinlerde silinmez izler bırakmakta, kişiyi güvenilir kılmakta ve onu, görüşüne başvurulana birey yaptığı görülmektedir.

²⁵ Bk. Yûsuf 12/31.

²⁶ Bk. Yûsuf 12/23-35.

²⁷ Heyet, (Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıncı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş) *Kur'ân Yolu* (Ankara: TDV Yayınları, 2017), 3/232.

²⁸ Bk. Yûsuf 12/36.

²⁹ Yûsuf 12/37.

³⁰ Heyet, *Kur'ân Yolu*, 3/233.

³¹ Bk. Yûsuf 12/37.

³² Bk. Yûsuf 12/41.

³³ Bk. el-Cin, 72/26-27

³⁴ Bk. Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebu Bekir Kurtûbî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsîn et-Turkî (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2006), 11/310; Müslim, "Cihâd", 98; Süleyman İbn el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebi Dâvûd* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2001) "Cihâd 151.

³⁵ Bk. Seyyid Kutub, *fi Zilali'l-Kur'ân* (Beyrut: Daru's-Şuruk, 1982), 4/1956.

³⁶ Fahrüddin Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 18/152.

³⁷ Yûsuf 12/31.

3. Hz. Yûsuf'un Kardeşlerinin Doğrulukta Sebat Edememeleri

Yüce Allah Hz. Yûsuf ile kardeşlerinin kıssasından, alınabilecek ibretler olduğu bildirmiştir.³⁸ Gelecekte peygamberlikle görevlendirilecek olan Hz. Yûsuf, dürüstlük ve üstün karakteri sebebiyle babasının dikkatini çekmiş ve sevgisini kazanmıştır. Hz. Ya'kub'un Hz. Yûsuf ve Bünyâmîn'e farklı bir sevgi göstermesi, diğer evlatlarının haset duygularını iyice kamçılıyordu.³⁹ Kendilerinin genç ve güçlü olduklarını ve babalarına daha faydalı olabileceklerini, iki küçük kardeşin ise kendilerini korumaktan aciz olduğunu dolayısıyla kendilerine daha fazla sevgi beslenmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Bu yüzden babalarının bir yanığı içinde olduğunu ileri sürdüler.⁴⁰ Hz. Ya'kub diğer on oğlunun doğru bir karaktere sahip olmadığını farkındaydı.⁴¹ Kardeşlerin kıskançlık duyguları o derece kabarmıştı ki, kardeşlerini öldürmek veya onu uzak bir yere atıp ölüme terk etmek hususunda karar almada tereddüt göstermediler.⁴² Ancak içlerinden biri: "Yûsuf'u öldürmeyin, onu bir kuyunun derinliklerine bırakın. Böyle yaparsanız yolculardan onu bulup alan olur."⁴³ teklifinde bulundu ve bu görüş kabul edildi ve babalarının yanına gelerek "Ey babamız! Yûsuf hakkında bize neden güvenmiyorsun? Hâlbuki biz onun iyiliğini isteyen kişileriz. Yarın onu bizimle beraber gönder de gezip oynasın. Şüphesiz biz onu koruruz."⁴⁴ dediler. Kardeşlerin burada "Hâlbuki biz onun iyiliğini isteyen kişileriz." demeleri yalandır, zira onun iyiliğini istemek bir yana öldürmeyi dahi göze alacak kadar Yûsuf'a kin ve öfke içerisinde bulunuyorlardı. İyi niyetin, içtenliğin ifadesi olan "iyiliğini istemek" sözcüğünü kullanmalarındaki amaçları ise, Hz. Yûsuf'u ortadan kaldırmak olan asıl hedeflerini gizleyebilmektir. "Yûsuf hakkında bize neden güvenmiyorsun?" şeklindeki sorularından anlaşılıyor ki kardeşleri daha önce de Yûsuf'un kendileriyle beraber kıra çıkmasını istemişler fakat babaları bu konuda onlara güvenmediği için buna izin vermemişti.⁴⁵ "Şüphesiz biz onu koruruz." şeklindeki ifadesi de gerçeği yansıtmamaktadır. Zira onu korumak için değil ondan kurtulmak için planlar yapmışlardı. Şiddetli haset duygusu doğrulukta sebat etmelerine engel olmuş, Allah'ın yasakladığı yalan, iftira ve sahtekârlık gibi günahları işlemelerine sebep olmuştur. Babalarının yukarıda geçen konuşmaya karşılık olarak "Doğrusu onu götürmeniz beni üzer, siz ondan habersiz iken onu kurt yer, diye korkuyorum."⁴⁶ demesi dikkat çekicidir. Hz. Ya'kub aslında oğullarına güvenmediği halde, bunu hissettirmemeyi tercih etmiştir, zira bu durum onların haset duygularını daha da kamçılıyabilirdi.⁴⁷ Onlar farkında olmadan Yûsuf'u kurtların kapıp yiyebileceğinden korktuğunu ifade etmekle yetinmiştir. Zira haset duygusu artıkça yapılabilecek kötülüklerin boyutu da artabilmektedir. Hz. Yakup, Hz. Yûsuf'un başına bir kötülük gelmesini engelleme çabası içerisine girmiştir.

Kıssanın akışına bakıldığında kardeşlerin, hevalarına kapılan ve nefsin isteklerine boyun eğen fakat bu arada da dinden bütünüyle kopmak istemeyen bir görüntü çizdikleri görülmektedir.⁴⁸ Zira Yûsuf'tan kurtulmak için plan yaptıkları esnada söylemiş oldukları "Yûsuf'u öldürün veya onu bir yere atın ki babanız sadece size yönelsin. Ondan sonra (tövbe edip) salih kimseler olursunuz."⁴⁹ sözü buna işaret etmektedir. Hz. Ya'kub aslında oğullarına güvenmediği halde ısrarlı tavırlarına boyun eğerek "Doğrusu onu götürmeniz beni üzer, siz ondan habersiz iken onu kurt yer, diye korkuyorum."⁵⁰ demek suretiyle izin verdi. Onu götürüp de kuyunun dibine atmaya ittifakla karar verdikleri zaman, Yüce Allah Yûsuf'a, "Andolsun ki sen onların bu işlerini, onlar farkına varmadan kendilerine haber vereceksin."⁵¹ şeklinde bir bilgiyi ilham ederek gönlüne ferahlık verdi. Kardeşleri ise onu kuyuya attıktan sonra Hz. Yûsuf'un gömleğini, kestikleri bir hayvanın

³⁸ Bk. Yûsuf 12/7.

³⁹ Heyet, *Kur'an Yolu*, 3/218.

⁴⁰ Bk. Yûsuf 12/8

⁴¹ Bk. Yûsuf 12/18.

⁴² Bk. Yûsuf 12/9.

⁴³ Yûsuf 12/10.

⁴⁴ Yûsuf 12/11-12.

⁴⁵ Heyet, *Kur'an Yolu*, 3/220.

⁴⁶ Yûsuf 12/13.

⁴⁷ Kutub, *fi Zilali'l-Kur'an*, 4/1953.

⁴⁸ Bk. Ebu'l Al'a Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.), 2/445.

⁴⁹ Yûsuf 12/9

⁵⁰ Yûsuf 12/13.

⁵¹ Yûsuf 12/15.

kanına bulayarak akşamüstü babalarına ağlar vaziyette geldiler ve “Ey babamız! Biz yarışa girmiştik. Yûsuf’u da eşyamızın yanında bırakmıştık. (Bir de ne görelim) onu kurt yemiş. Her ne kadar doğru söylesek de sen bize inanmazsın.”⁵² dediler. Bu söz elbette yalandı. Ya’kub (a.s) oğullarının doğru konuşmadıklarını anlamıştı zira onların sözlerine karşılık oğullarına, “Hayır! Nefsiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiş.”⁵³ demesi bunu göstermektedir. Ayetin mealindeki “hayır!” anlamını veren “bel” edatı, onların, “onu kurt yemiş...” sözlerini reddetmek için gelmiştir.⁵⁴

Hız. Yakub, Yûsuf’un sağ olduğunu esasında biliyordu. Çünkü o Yûsuf’a, “İşte böylece Rabbin seni seçecek, sana (rüyada görülen) olayların yorumunu öğretecek ve daha önce iki atan İbrahim ve İshak’a nimetini tamamladığı gibi sana ve Ya’kub soyuna da nimetini tamamlayacaktır.”⁵⁵ demişti. Görünen o ki, o bu sözü, kendisine gelen vahiyden dolayı söylemişti. Bu, Yûsuf’un kardeşlerinin bu hususta yalan söylediklerine kesin bir delildir.⁵⁶

Kardeşlerin söyledikleri yalanların inandırıcı olması için iki şey yaptıkları görülmektedir: Ağlar vaziyette gelmek ve gömleği kana bulamak... Ancak kurt tarafından yenilen bir kişinin gömleğinin parçalanmaması mümkün değildir. Yalancı ve sahtekâr insanların hafızası zayıf olur. Hız. Yûsuf’un gömleğini kana bulayan kardeşleri, gömleği yırtıp kurt saldırısından çıkmış gibi göstermeleri gerektiğini unutmışlardı.⁵⁷ Yüreğindeki o korkunç kıskançlıklarından başka bir şey düşünemediklerinden, doğru düzgün bir yalan bile uyduramamışlardı.⁵⁸ Ayrıca Hız. Yûsuf yaralanmadığı için yalandan bir kan (bidemin kezi) sürmüşlerdi. Konuşmanın sonunda söyledikleri “Her ne kadar doğru söylesek de sen bize inanmazsın” ifadesi önceki yaşananlardan kaynaklı bir güven kaybına işaret etmektedir.

Bazen karşı tarafın yalan söylediği bilindiği halde çaresiz kalınabilir. Onların başvurdukları aldatmaca ve yalanlar karşısında ancak yüce Allah’tan yardım umarak, merhametine sığınarak, telaşlanmaksızın, kaygılanmaksızın, yakınmaksızın en güzel bir biçimde sabretmek gerekebilir ki⁵⁹ Hız. Yakub da bir Rasul’ün Allah’a duyması gereken emniyet hissi içinde “güzel sabır”⁶⁰ örneği sergilemiştir.⁶¹

4. Hız. Yûsuf’un Ahde Vefâsı ve Doğruluk Üzere Yaşamı

Hız. Yûsuf’un doğruluk timsali yaşantısının tescillendiği hadiselerden birisi de Mısır Azizinin karısıyla (Züleyha) yaşadığı süreçtir. Hız. Yûsuf, Yüce Allah’ın yardımı ve himayesi sayesinde tehlikelerden kurtularak Mısır’ın ileri gelenlerinden birinin (Aziz) himayesine girmişti.⁶² Halkın işlerinde adaletle hükmetmesi için kendisine kudret, hikmet ve bilgi bahşedildi.⁶³ Yüz ve ruh güzelliği hemen fark edilmişti. Hizmetçi olmaktan ziyade ev halkından biri gibi olmuştu.⁶⁴ Aziz’in hanımı Züleyha’nın duygularına hâkim olamayarak Hız. Yûsuf’a gönlünü kaptırması saraydaki sürecin değişmesine neden oldu. “Evinde bulunduğu kadın (gönlünü ona kaptırıp) ondan arzuladığı şeyi elde etmek istedi ve kapıları kilitleyerek, ‘Haydi gelsene!’ dedi. O ise, ‘Allah’a sığınırım, çünkü o (kocan) benim efendimdir, bana iyi baktı. Şüphesiz zalimler kurtuluşa eremezler’ dedi.”⁶⁵ Züleyha ısrar edince Hız. Yûsuf bir fırsatını bulup kapıya atıldı, ardından yetişen Züleyha onun gömleğini yakaladı ve çekti. Gömlek yırtıldı, o esnada kapı açıldı, kadının kocasını karşılarında buldular.⁶⁶ O sırada “Kadın kocasına dedi ki: “Senin ailene kötülük etmeye kalkışanın cezası, ancak zindana atılmak veya ağır fiziksel cezaya çaptırılmak olmalıdır. Yûsuf ise, “Asıl kendisi

⁵² Yûsuf 12/17.

⁵³ Yûsuf 12/18.

⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 18/105.

⁵⁵ Yûsuf 12/6.

⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 18/105.

⁵⁷ Bk. Mehmet Burak Çakın, *Çağdaş şia müfessirlerinden Âyetullâhi’l-Uzmâ Nâsir Mekârim Şîrâzî’nin Tefsîr-i Nümüne adlı eserinde psikolojik tahliller (Yûsuf sûresi örneği)*, (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 87.

⁵⁸ Kutub, *fi Zilali’l-Kur’ân*, 4//1953.

⁵⁹ Muhammed Abduh, Reşid Rıza, *Tefsiru’l-menâr*, (Kahire: Matbaatu Menar, 1353/1934), 12/267; Kutub, *fi Zilali’l-Kur’ân*, 4//1953.

⁶⁰ Yûsuf 12/18.

⁶¹ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 2/447

⁶² Bk. Yûsuf 12/21.

⁶³ Bk. Yûsuf 12/22.

⁶⁴ Ahmet Lütü Kazancı, *Peygamberler Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 296.

⁶⁵ Yûsuf 12/23.

⁶⁶ Bk. Yûsuf 12/25.

benimle birlikte olmak istedi” dedi.”⁶⁷ Bu hadisede Hz. Yûsuf’un doğruluğuna işaret eden noktalar var. İlki, onlar, Hz. Yûsuf’un, çıkmak için alabildiğine koşmuş olduğunu görüp müşahede etmişlerdi. Hâlbuki kadın peşinde olan bir kimse, kapıdan bu şekilde çıkmaz. İkincisi, Kadın, Hz. Yûsuf’un zina talebinde bulunduğunu açıkça söyleyememiş, aksine bu hususta müphem ve kapalı bir söz söylemiştir. Yûsuf ise, durumu, açıkça ortaya koymuştur. Dolayısıyla şayet Hz. Yûsuf töhmet altında tutulacak birisi olsaydı, bunu açık lafızlarla, açıkça belirlemezdi. Çünkü hainlik yapan, o esnada korkak ve çekingen olur.⁶⁸

Bu hadisenin yaşandığı hengâmede kadının kocasına söylediği *“Senin ailene kötülük etmeye kalkışanın cezası, ancak zindana atılmak veya ağır fiziksel cezaya çaptırılmak olmalıdır.”⁶⁹ sözünün dikkat çekici başka bir yönü daha vardır. Züleyha’nın burada kendini temize çıkartmak için “Hz. Yûsuf’un aile haysiyetine halel getirdiği” yalanına sarılmak suretiyle iftira atmaktan çekinmediği görülmektedir. Gururunu kıran Yûsuf’u alçaltabileceğini düşünüyordu, oysa bütün bu olup bitenlerin, ucu sağlam bir zincirin halkaları olduğunu, bu halkalara tutunarak Yûsuf’un sadece Allah tarafından bilinen bir amaca yöneldiğini, böylece onun belirlenen ilahî hedefe ulaşmaya hazırlanmakta olduğunu farkında değildi.⁷⁰ Ancak Hz. Yûsuf bu iftira karşısında kendini net bir şekilde savunarak *“Asıl kendisi benimle birlikte olmak istedi”⁷¹ demiştir. Kadının yakınlarından birisi, tecrübesine ve bilgeliğine dayalı olarak: “Eğer onun gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir, o (Yûsuf) yalancılardandır. Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir. O (Yûsuf) ise, doğru söyleyenlerdendir.”⁷² hükmünü ortaya koymuştu. Şahit, efendisinin dikkatini Hz. Yûsuf’un gömleğine çekerken kadının bedeninde ve elbisesinde şiddet kullanıldığına dair herhangi bir emarenin bulunmadığını da göstermek istemişti. Zira saldıran Hz. Yûsuf olsaydı kadının bedeninde de elbisesinde de birtakım işaretler bulunması gerekirdi.⁷³ Âdil bir şekilde bilirkişilik yapan bu şahıs, -ayette ifade edildiği şekliyle- kadının ailesinden olduğu halde taraf tutmadı, adaletten ayrılmadı ve kimin doğru kimin yalan söylediğinin ortaya çıkmasına vesile olmuştu. Aziz, gömleğin arkadan yırtılmış olduğunu görünce, bunun kadının bir tuzağı olduğunu anladı ve sonra, Yûsuf’a olayı gizli tutmasını ve hiç yaşanmamış gibi davranmasını, karısına da suç ve günahından tövbe etmesini söylemişti. Bu yaşanan hadise, tarafgirlik yapmadan, doğruluktan sapmadan, hakkaniyeti gözeterek bilirkişilik yapmanın kişilerin mağduriyetini önleme bakımından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.**

Züleyha bir zaman sonra kendisi hakkında *“Yûsuf’un sevdası onun kalbine işlemiş!”⁷⁴ şeklinde dedikodu yapan bir grup kadını saraya davet etmiş ve âşık olduğu Yûsuf’u davetlilerin huzuruna çıkararak, böyle yakışıklı ve güzel birine âşık olmanın kaçınılmaz bir durum olduğunu onlara da söylettirmek istemişti, nitekim başarılı da olmuştu. İşte o mecliste kadınların huzurunda *“Ben onunla birlikte olmak istedim. Fakat o iffetini korudu.”⁷⁵ şeklinde itirafta bulunarak Hz. Yûsuf’un suçsuz olduğunu ve doğru söylediğini ikrar etmiştir. Ancak bu durum onun hapse girmesine engel olmamıştır zira Züleyha reddedilmenin intikamını bir şekilde almak istemişti.**

Kadın ve çevresi, Yûsuf’un suçsuzluğuna dair onca delili gördükleri halde, yine de onu bir zamana kadar zindana atmayı kararlaştırdılar.⁷⁶ Hapis sürecinde gerek rüyaları yorumlama yeteneği gerek sahip olduğu sağlam karakter nedeniyle kendisinin haptisten çıkarılmasını emreden melikin isteğini hemen kabul etmedi. Zindandan hemen çıkmayıp üzerindeki töhmet ve şaibenin tamamen ortadan kalkmasını, iffet ve şahsiyetine sürülmüş olan lekenin temizlenmesini istedi. Kendisi haksız olarak zindana atılmış, masum ve günahsız biri olduğunu biliyordu ancak bu durumun tüm çıplaklığı ile ortaya çıkmasını istedi ve geçmişte yapılmış bir toplantıda ellerini kesmiş bulunan kadınların tutumunun tahkik edilerek olayın

⁶⁷ Yûsuf 12/25-26.

⁶⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 18/105.

⁶⁹ Yûsuf 12/25.

⁷⁰ Muhammed Mahmud Hicazi, *Furkan Tefsiri*, Çev: Mehmet Keskin (İstanbul: İlim Yayınları, t.y.), 3/177.

⁷¹ Yûsuf 12/26.

⁷² Bk. Yûsuf 12/26.

⁷³ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 2/455.

⁷⁴ Yûsuf 12/32.

⁷⁵ Yûsuf 12/32.

⁷⁶ Bk. Yûsuf 12/35.

aydınlatılmasını talep etti. “Suçu bağışlanan veya suçunun cezasını çekmiş bir mücrim” olarak değil haksız yere yalan ve iftiralarla zindana atılmış bir insan olarak çıkmak istiyordu. Bu durum dürüst olmanın kendisine verdiği özgüvenden kaynaklanmaktaydı. Melik, Züleyha ve kadınları saraya çağırarak: “‘Yûsuf’tan murad almak istediğiniz zaman derdiniz ne idi?’ dedi. Kadınlar, ‘Hâşâ! Allah için, biz onun bir kötülüğünü bilmiyoruz’ dediler.”⁷⁷ Bu defa “Aziz’in karısı da: Şimdi gerçek ortaya çıktı. Ondan ben murad almak istedim. Şüphesiz Yûsuf doğru söyleyenlerdendir.”⁷⁸ itirafında bulundu ve böylece Hz. Yûsuf’un Allah katında bilinen iffet ve nezaheti ortaya konulmuş ve onun özü sözü doğru bir insan olduğu ikrar edilmiş oldu. Ayrıca kin, öfke ve ihtiras ile dolmuş birinin nefsanîyetini bir kenara bırakarak gerçeği söylemesi, yalanında ısrar etmemesi takdir edilmesi gereken bir davranıştır.

Kıssanın bu bölümüyle ilgili diğer dikkat çekici bir ifade, Hz. Yûsuf’a atfedilen⁷⁹ “*لَمْ أَخْنُ بِالْغَيْبِ/onun(Aziz’in) yokluğunda ona ihanet etmedim*” sözüdür. Bu söz gerek Mısırlı kadınların gerekse Züleyha’nın Hz. Yûsuf’un suçsuzluğu itiraf ettikten sonra bir gerçeğin yeniden ikrar edilmesi bâbında söylenmiştir. Ahde sadakat göstermek doğruluğun göstergesidir. Aksi bir davranışta bulunmak ise ihanettir. Doğruluğu ve erdemli bir yaşamı şiar edinmiş kimseler, kendilerine evlerini açan, ikramda bulunan ve her türlü iyiliği yapan birinin ev halkının namusuna göz dikmez. Evde bulunduğunuz anda, sözle söylemeseniz de bu ahdi vermiş olursunuz ve buna sadık kalmanız beklenir. Peygamberler güvenilir elçilerdir, dolayısıyla onların başka türlü davranması düşünülemez. Kur’ân, herhangi bir ahde sadakatsizliği ihanet olarak nitelemektedir.⁸⁰ Hz. Yûsuf’un, barındığı evin hanımının tuzağına düşüp kadının birlikte olma teklifine “*Günah işlemekten Allah’a sığınırım, doğrusu senin kocan benim efendimdir; bana iyi baktı. Haksızlık yapanlar şüphesiz başarıya ulaşamazlar.*”⁸¹ demesi onun ne kadar güvenilir ve dürüst olduğunu göstermektedir. Bu ifadeden Yûsuf’un bu çirkin fiili Allah korkusundan değil de efendisine karşı saygısızlık olur endişesiyle yapmadığı anlaşılmalıdır. Zira o, önce Allah’a sığındığını ifade etmiş, sonra da ev sahibinin kendisinin efendisi olduğunu, dolayısıyla ona karşı da böyle bir ihanette bulunamayacağını, zalimlerin (nankörlerin) iflah olmayacaklarını söylemiştir.⁸²

Hz. Yûsuf’un doğruluk üzere yaşamından, sabır ve sebatından, iffetini koruma kararlılığından, hâdiseleri yorumlama gücünden ve onun sahip olduğu diğer üstün meziyetlerden etkilenen Mısır meliki, onun ülke yönetiminde liyakatli biri olacağını anladı ve tereddüt etmeksizin onu devletinde yüksek bir makama getirdi.⁸³ Bu görevi kendisine verirken Hz. Yûsuf’a “*Bugün sen katımızda yüksek yeri olan, her hususta güvenilir ve itimat edilir birisin.*”⁸⁴ demesi son derece dikkat çekicidir. Bu ifadeler, Hz. Yûsuf’un güvenilirliğini ve liyakatini göstermektedir.

5. Hz. Yûsuf’un Kardeşlerinin Dürüstlük ve Güvenirlilik Vasıflarını Kaybetmeleri

Mısır meliki, gördüğü rüyaları en güzel şekilde yorumlayan, ülke içerisinde alınması gereken tedbirleri ayrıntılı bir şekilde açıklayan Hz. Yûsuf’a maliyenin yönetimini teslim etti ve tam yetki verdi.⁸⁵ Diğer taraftan uzun süren kuraklık ve kıtlık her yeri olduğu gibi Ken’ân bölgesini de etkilemişti. Hz. Yûsuf’un kardeşleri de erzak satın almak üzere Mısır’a geldiler ve Hz. Yûsuf’un huzuruna çıktılar ancak onu tanımadılar, Yûsuf ise onları tanıdı. Çünkü onu kuyuya attıkları zaman o çocuk yaştaydı. Aradan geçen bu uzun süre, onlarda fazla bir değişiklik meydana getirmemişti. Buna karşılık Hz. Yûsuf, yaşı gereği fizikî yapısı değişmiş, yetişkin bir insan olmuştu. Ayrıca onlar kuyuya attıkları kardeşlerinin bir gün Mısır’a sultan olacağını, sözü dinlenen bir makama geleceğini düşünemezlerdi. Ancak kader tecelli etmiş,

⁷⁷ Yûsuf 12/51.

⁷⁸ Yûsuf 12/51.

⁷⁹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Mâturîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân* (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2004), 2/587; Cârullah Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki’t-tenzil* (Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykan, 1998), 3/296; Kurtûbî, *el-Câmi’ li-Ahkâmî'l-Kur’ân*, 11/310; Abdullah b. Ahmed Nesefî, *Medârikü’t-tenzil* (Beyrut: Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, 1998), 2/117; Muhammed b. Ali Şevkânî, *Fethu’l-kadir* (Mısır: Dâru’l-Vefa, ty.), 3/47.

⁸⁰ el-Enfâl 8/58.

⁸¹ Yûsuf 12/23.

⁸² Heyet, *Kur’ân Yolu*, 3/226.

⁸³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 18/161.

⁸⁴ Yûsuf 12/54.

⁸⁵ Bk. Yûsuf 12/54-56.

"kardeşlerinin bu işlerini kendileri farkına varmadan haber vereceksin"⁸⁶ şeklindeki ilâhî vaad gerçekleşmeye başlamıştı. Hz. Yûsuf kardeşlerini misafir etti, bu esnada hem kendileri hem de yaşlı babaları ve küçük kardeşleri için tahıl istediler. Hz. Yûsuf, kardeşlerinin istediği tahılı verdi, yüklerini hazırlattı, tekrar geldiklerinde küçük kardeşlerini (Bünyâmin) de getirmelerini istedi. Aksi halde tahıl vermeyeceğini söyledi.⁸⁷ Bünyâmin'i getireceklerine dair kardeşlerinden kesin söz alan Hz. Yûsuf, onların ödedikleri bedeli de tahıl torbalarının içine koydurarak hem parasızlık yüzünden gelememeleri gibi bir mazereti ortadan kaldırmış hem de onları teşvik etmiş oluyordu.⁸⁸ "Babalarına döndüklerinde, 'Ey babamız! Bize yiyecek yasak edildi, kardeşimizi bizimle beraber gönder de yiyecek alalım. Onu elbette koruruz' dediler."⁸⁹ "Onu elbette koruruz" sözünü Hz. Yûsuf'u kendileriyle beraber kıra çıkmaya ikna etmeye çalışırken de söylemişlerdi. Bu defa Bünyâmin'e zarar verme niyetleri yoktu ve doğru söylüyorlardı ancak daha önceden yalan söylemiş olmaları dürüstlük ve güvenilirlik vasıflarını kaybetmelerine neden olmuştu. Yalan karşılıklı güveni, saygıyı ve sevgiyi yok eden bir günahtır. İtibar inşa etmek süreklilik ve kararlılık gerektirir, bunun yanında bir kere yalan söylemek itibar kaybı için yeterlidir. Zedelenen bir güveni yeniden kazanmak neredeyse imkansızdır. Babalarının "Ben onu size nasıl güvenirim? Ya bundan önce kardeşinizi emanet ettiğimde olan gibi olursa!"⁹⁰ sözü bu güven kaybına delalet etmektedir. Oğullarının bu vaadi, Hz. Yakub'un yarasını tazelemiş olmalıdır.⁹¹ Babaları bu defa, "Kuşatılıp çaresiz durumda kalmanız hariç, onu bana geri getireceğinize dair Allah adına sağlam bir söz vermedikçe, onu sizinle göndermeyeceğim."⁹² diyerek ancak sağlam bir yeminle Bünyâmin'i onlara teslim etmiştir. Yalan söylemek, insanî ilişkilerde ciddi zararlara yol açan, güven ve itibar kaybına neden olan bir davranıştır. Dürüstlük timsali hayat yaşayanlardan sağlam bir yemin talep edilmez.

Babalarını bir şekilde ikna edip Bünyâmin'i de alarak tekrar Mısır'a döndüler. Bünyâmin Yûsuf'un huzuruna getirildi, o da öz kardeşini kenara çekti ve ona "Ben, gerçekten senin kardeşimin; onların yaptıklarına üzülme!"⁹³ dedi. Hz. Yûsuf yıllardır görmediği Bünyâmin'i bir bahane ile kendi yanında alıkoymak istiyordu, ancak bunu kendi kimliğini açığa vurmadan yapmalıydı; çaresini de bulmuştu. Kur'ân bizlere bu çözüm sürecini şu şekilde anlatır:

"Yûsuf, onlar için yüklerini hazırlattığı zaman su kabını kardeşinin yükü içine koydu! Sonra bir tellâl, "Ey Kafil! Siz mutlaka hırsızsiniz!" diye seslendi. Kardeşleri onlara dönerek, "Ne arıyorsunuz?" dediler. "Kralın su kabını arıyoruz; onu getirene bir deve yükü (bahşiş) var" diye cevap verdiler. (İçlerinden biri) "Ben buna kefilim" dedi. Onlar, "Allah'a andolsun ki bizim yeryüzünde fesat çıkarmak için gelmediğimizi siz de bitiyorsunuz, biz hırsız da değiliz" dediler. (Görevliler), "Peki, siz yalancıysanız bunun cezası nedir?" diye sordular. "Onun cezası, kayıp eşya kimin yükünde bulunursa onun buna karşılık alıkonulmasıdır. Biz zalimleri böyle cezalandırırız" dedi-ler. Bunun üzerine Yûsuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı. Sonra da onu kardeşinin yükünden çıkardı. İşte biz Yûsuf'a böyle bir tedbiri öğrettik, yoksa kralın kanununa göre kardeşini alıkoymazdı, ancak Allah'ın dilemesi başka; biz dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır. Dediler ki: "Eğer o çaldıysa, daha önce onun kardeşi de hırsızlık etmişti." Yûsuf bunu içinde sakladı, onlara bunu açmadı. (İçinden) dedi ki: "Sizin durumunuz daha kötüdür! Allah (cc), sizin suçladığımız hususu çok iyi bilir." Dediler ki: "Ey Aziz! Gerçekten onun çok yaşlı bir babası var. Onun yerine bizim birimizi alıkoyun. Şüphesiz biz seni, iyilik edenlerden görüyoruz. Yûsuf, "Eşyanızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını alıkoymaktan Allah'a sığınırız, o takdirde biz gerçekten zalimler oluruz!" dedi"⁹⁴

⁸⁶ Yûsuf 12/51.

⁸⁷ Bk. Yûsuf 12/59-60.

⁸⁸ Heyet, Kur'ân Yolu, 3/243.

⁸⁹ Yûsuf 12/63.

⁹⁰ Yûsuf 12/64.

⁹¹ Kutub, fi Zilali'l-Kur'ân, 4/1958.

⁹² Yûsuf 12/66.

⁹³ Yûsuf 12/64.

⁹⁴ Yûsuf 12/70-79.

Bu ayetlerden anlaşıldığı üzere kardeşini yanında alıkoymak için su tasını kardeşinin yükünün içine yerleştirdi. Bu şekilde bir hırsızlık vak'ası senarize edilmiş oldu. Hz. Ya'kub'un şeriatına göre suçu sabit olan hırsız, eşya veya parasını çaldığı adamın tasarrufuna girerdi.⁹⁵

Bu olayı doğruluk-yalan ekseninde değerlendirmek gerekmektedir, çünkü olayın akışı zihinlerde bazı soru işaretleri doğurabilecek niteliktedir. Şöyle ki; su kabının çalınmadığını bilen Hz. Yûsuf açısından bu bir yalan, bir iftira olarak anlaşılabilir mi? Diğer bir ifade ile dürüstlüğüne hanel getirecek bir durum yaşanmış mıdır?

Hadisenin anlatıldığı ayetlerin iç bağlamına baktığımızda bu planı Hz. Yûsuf'un, kardeşi Bünyâmin ile birlikte hazırladığı ve onun bilgisi dâhilinde tası onun yükünün içine koyduğu anlaşılmaktadır. Hz. Yûsuf'un hırsızlıkla itham ettiği kardeşleri, bu ithama nazik bir şekilde itiraz etmekle birlikte öz kardeşi Bünyâmin'in olumlu veya olumsuz herhangi bir cevap vermemiş olması dikkat çekmekte ve bu tutumu onun plandan haberdar olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Hz. Yûsuf'un kardeşlerini suçlayabilmek için de yüklerini görevlilerle birlikte kendilerine hazırlattığı anlaşılmaktadır çünkü yalnız kendi adamlarına hazırlatsaydı böyle bir suçlamada bulunamazdı.⁹⁶

Bünyâmin'in bu hadise sonrası köle gibi Hz. Yûsuf'un tasarrufuna girmeyeceğini her iki taraf da biliyordu. Meydana gelen maddi, bedensel bir mağduriyet söz konusu değildir. Bünyâmin bu ithamdan manevi bir mağduriyete de uğramamıştır. Zira yıllardır kavuşmadığı kardeşinin yanında kalabilmesinin başka yolu olmadığını kendisi de biliyordu. Kişinin, kendisinin hırsız olmadığını bilmesi elbette önemlidir ancak bu gerçeği karşı tarafın bildiğini bilmesi daha da önemlidir. Dolayısıyla ortada herhangi bir mağduriyet söz konusu olmamıştır. Kardeşleri için de bir mağduriyet oluşmadı. Çünkü üstesinden gelemeyecekleri bir durumun içerisinde kaldılar ve bu arada babalarına verdikleri taahhüt ve mesuliyetten de kurtulmuş oldular. Çünkü babaları "ancak her taraftan kuşatılır ve çaresiz kalırsanız"⁹⁷ demişti. İşte bu istisna bu şekilde gerçekleşti.⁹⁸ Yalanın yasaklanmasının illeti, muhatabı aldatmak ve yalan haberden dolayı meseleyi hakikatin dışında anlaşılmasını sağlayıp onu yanlış yola sevk veya mağdur etmektir. Ancak bu çözümde yanlış bir yola sevk etme olmadığı gibi herhangi bir mağduriyet de yoktur.⁹⁹

Bu hadisenin, Yüce Allah'ın vahyi ve talimatıyla gerçekleşen bir tedbir/plan olduğu çok açıktır. Bunu Yüce Allah açıkça "كذٰلِكَ كُنَّا لِيُوسُفَٰٓءَ" /İşte biz Yûsuf'a böyle bir tedbiri/planı öğrettik"¹⁰⁰ şeklinde ifade etmiştir. Ayetin orijinalinde "tedbir/plan", Arapça'daki "keyd" sözcüğüyle ifade edilmiştir. Bu sözcük Arapça'da, ister iyilik, ister kötülük için hazırlanmış gizli bir planı ifade etmek için kullanılır. Genelde olumsuz anlamı daha baskındır. Allah hakkında kullanıldığında gerçeğin ortaya çıkmasını sağlayan ve meselenin esasını bozmayan hile/tedbir/plan anlamındadır. Burada olayı dıştan gözlemlediğimizde, bu planda zahiren bir kötülük göze çarpmaktadır. Zira bu işin ucu hem yanında alıkoymuş kardeşine, hem de döndüklerinde babalarının karşısında güç duruma düşecek diğer kardeşlerine dokunmaktadır. Yine bu iş, babası Yâkub için de -geçici bir süre de olsa- kötü bir durumdur. Bu nedenle ayette de pek çok şeyi tek bir sözcükle ifade edebilmek ve olayın dış görünümüne işaret edebilmek için, özellikle "keyd" sözcüğü kullanılmıştır.¹⁰¹

Hz. Yûsuf kendi kardeşinin eşyalarını aramadan önce diğerlerinin kaplarını aramaya başlaması ve kardeşini alıkoymak için fetvayı öbür kardeşlerine verdirtmesi ve bu şekilde babasının şeriatını Mısır'da uygulama yolunu açması bu tedbirin parametreleridir.¹⁰² Hz. Yûsuf hiçbir zorbalığa ve zulme

⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 13/266.

⁹⁶ Muhammed b. Yûsuf Ebu Hayyân Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993), 5/326; Heyet, *Kur'ân Yolu*, 3/248.

⁹⁷ Yûsuf 12/66.

⁹⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Azim Yayınları, 2020), 5/74.

⁹⁹ Bk. Yaşar, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Bağlamında Kur'ân Kıssalarında Peygamberlerin İsmeti*, 157, 186-189.

¹⁰⁰ Yûsuf 12/76.

¹⁰¹ Bk. Ferrâ el-Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl fi'tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed 'Abdullâh en-Nemir, (Riyad: Dâru Taybe, 1411), 4/262; İbn Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah İbn Arabî, *Ahkamu'l-Kur'an*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 3/69; Kutub, *fi Zilali'l-Kur'ân*, 4/1957.

¹⁰² Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 5/78.

başvurmadan meseleyi halletti.¹⁰³ Dolayısıyla bu meselede Hz. Yûsuf'un güvenirliliğine hanel getirecek en küçük bir söz ve eylem söz konusu değildir.

Yukarıdaki ayette geçen ve kardeşlerin "Eğer o çaldıysa, daha önce onun kardeşi de hırsızlık etmişti." demeleri, Hz. Yûsuf'a hissettikleri hased duygularını hâlâ içlerinden atamadıklarını göstermektedir.¹⁰⁴ Bünyâmin'in hırsızlık yapacak bir karaktere sahip olmadığını elbette onlar da biliyorlardı ancak oracıkta onu da hırsız ilan ederek ona karşı olan kıskançlıklarını açığa vurmuşlardı. Hz. Yûsuf'un bu suçlama karşısında sessiz kalıp içinde saklaması, ikrar etmesi anlamına gelmez, sadece kimliğini açığa vurmaması gerekmektedir. Ayetin devamında Hz. Yûsuf'un içinden "Sizin durumunuz daha kötüdür! Allah (cc), sizin suçladığınız hususu çok iyi bilir."¹⁰⁵ demesi ve bunu Yüce Allah'ın bu şekilde ortaya koyması, kardeşlerin daha önceden olduğu gibi yalan ve iftiraya rahatlıkla başvurabildiğini göstermektedir.

6. Sonuç

Yûsuf kıssasında doğruluk-yalan ekseninde pek çok parametrenin varlığını görmekteyiz. Hz. Yûsuf'un kardeşlerindeki şiddetli haset duygusu, doğrulukta sebat etmelerine engel olmuş, Allah'ın yasakladığı yalan, iftira ve sahtekârlık gibi günahları hiç çekinmeden işlemelerine sebep olmuştur. Kardeşlerini öldürmek veya onu uzak bir yere atıp ölüme terk etmek hususunda karar aldılar. Babalarının yanına gelerek "onun iyiliğini isteyen kişiler" olduklarını ve onu koruyacaklarını söyleyerek yalan söylemekten çekinmediler. Dürüst insanlar inandırıcı olmak için ayrıca bir gayretin içerisine girmezler, ancak kardeşler söyledikleri yalanların inandırıcı olması için Hz. Ya'kub'un yanına ağlar vaziyette geldiler ve gömleği kana buladılar. Yalan söyledikleri çok açtı zira kurt tarafından yenilen bir kişinin gömleğinin parçalanmaması mümkün değildi. Konuşmanın sonunda söyledikleri "Her ne kadar doğru söylesek de sen bize inanmazsın" ifadesi önceki yaşananlardan kaynaklı bir güven kaybına işaret etmektedir. Kıssanın sonlarına doğru Bünyâmin'i Hz. Yûsuf'un yanına götürmek için yine "Onu elbette koruruz" dediklerinde Bünyâmin'e zarar verme niyetleri yoktu ve doğru söylüyorlardı ancak daha önceden yalan söylemiş olmaları, dürüstlük ve güvenirlilik vasıflarını kaybetmelerine neden oldu.

Züleyha'nın söz ve davranışlarına baktığımızda benzer olguları görmekteyiz. Aziz'in hanımı Züleyha'nın duygularına hâkim olamayarak Hz. Yûsuf'a gönlünü kaptırmasından sonraki süreçte Hz. Yûsuf bu türden bir ilişkiyi kesin bir dille reddetmesine rağmen Züleyha'nın kendisini temize çıkartmak için "Hz. Yûsuf'un aile haysiyetine hanel getirdiği" yalanına sarılması, iftira atmaktan çekinmediğini göstermektedir. Sonradan kadınların huzurunda "Ben onunla birlikte olmak istedim. Fakat o iffetini korudu." şeklinde itirafta bulunarak Hz. Yûsuf'un suçsuz olduğunu ve doğru söylediğini ikrar etmiştir. Züleyha'nın yalanında ısrar etmemesi övgüye değerdir.

Hz. Yûsuf'un sıdkı bu kıssada pek çok yerde net bir şekilde ortaya konulmuştur. Yorumladığı rüyaların yorumuna uygun bir şekilde gerçekleşmesi, züleyha ile yaşanan hadisede bilirkişilik yapan şahsın, Hz. Yûsuf'un doğruluğunu gömlek delili üzerinden ortaya koyması, ona iftira atan vezirin hanımının bile "şüphesiz o doğru söyleyenlerdir" diyerek sonunda Hz. Yûsuf'un doğruluğunu (sıdk) itiraf etmek zorunda kalması, bir dönem zindan arkadaşlığı yapan, rüyaları doğru bir şekilde tâbir ettiğine bizzat şahitlik eden delikanlının, melikin rüyasını yorumlaması için zindana indiğinde Hz. Yûsuf'a seslenirken "Ey Sıddık" hitabında bulunması bu bağlamda zikredilebilir. Doğruluk erdemini kuşanmak er veya geç güzel sonuçlar doğurur. Hz. Yûsuf'un doğruluk üzere yaşamından, hâdiseleri yorumlama gücünden, onun sahip olduğu üstün meziyetlerden etkilenen Mısır meliki, onun ülke yönetiminde liyakatli biri olduğunu anladı ve onu yüksek bir makama getirdi. Doğru sözlü olmanın bizzat ve netice itibarıyla kazandırdığı çok açıktır.

Hz. Yûsuf, yıllardır görmediği Bünyâmin'i bir bahane ile kendi yanında alıkoymak isterken ortaya koyduğu eylem ve sözler, onun dürüstlüğüne hanel getirip getirmeyeceği konusu zihinlerde bazı soru işaretleri oluşturabilir. Öncelikle bu hadise Yüce Allah'ın vahyi ve talimatıyla gerçekleşen bir tedbirdir.

¹⁰³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/ 77.

¹⁰⁴ Muhammed Tahir İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tunisiyye, 1984), 13/34.

¹⁰⁵ Yûsuf 12/77.

Hadisenin anlatıldığı ayetlerin iç bağlamına baktığımızda bu planı Hz. Yûsuf'un, kardeşi Bünyâmin ile birlikte hazırladığı ve onun bilgisi dâhilinde taşı onun yükü içine koyduğu anlaşılmaktadır. Bünyâmin'in bu hadise sonrası köle gibi Hz. Yûsuf'un tasarrufuna girmeyeceği her iki taraf tarafından biliniyordu. Meydana gelen maddi, bedensel bir mağduriyet söz konusu değildir. Yalanın yasaklanmasının illeti, muhatabı aldatmak ve yalan haberden dolayı meseleyi hakikatin dışında anlaşılmasını sağlayıp onu yanlış yola sevk veya mağdur etmektir. Ancak bu hadisede böyle bir durum yaşanmamıştır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

Abduh, Muhammed. Rıza, Reşid. *Tefsiru'l- menâr*. Kahire: Matbaatu Menar, 1353/1934.

el-Begavî, Ferrâ. *Meâlimu't-tenzîl fi tefsîri'l-Kurân*, thk. Muḥammed 'Abdullâh en-Nemir. Riyad: Dâru Ṭaybe, 1411.

Bardakçı, Mehmet Necmettin. "Yûsuf Kıssasına Metaforik Bir Yaklaşım. Arayışlar" -*İnsan Bilimleri Araştırmaları*-. 7/9-10 (2003), 71-90.

Batar, Yûsuf. "Kur'ân Kıssalarının Amaçlarıyla İlgili Kavramların Eğitim Öğretim Açısından Tahlîli". *İslâmî İlimler Dergisi*. 9/1 (2014), 155-183.

Batar, Yûsuf. "Kur'ân Kıssalarının Bazı Eğitsel Özellikleri", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi = Journal of Mesned Divinity Researches]*. 7/1 (2016), 81-103.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Camiu's-sahîh*. Dimaşk: Dâr-u İbn Kesir, ts.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâil. *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sihâhu'l-'arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-Melâyîn, 1408 / 1987.

Çağrı, Mustafa. "Yalan" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/297-300. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Çakın, Mehmet Burak. *Çağdaş şia müfessirlerinden Âyetullâhi'l-Uzmâ Nâsır Mekârim Şîrâzî'nin Tefsîr-i Nümûne adlı eserinde psikolojik tahliller (Yûsuf sûresi örneği)*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Ebû Dâvûd, Süleyman İbn el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebi Dâvud*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1421 / 2001.

Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf Ebu Hayyân. *el-Bahru'l-muhît fi't-efsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413 / 1993.

İbrahim Fidan, Kur'ân Kıssalarındaki Motiflerin Arap şiirinde Kullanımı Bağlamında "Yûsuf'un (a.s.) Üç Gömleği", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11/17 (2016), 335-356.

Görgün, Tahsin. *İlahi Sözü'nün Gücü*. İstanbul: Külliyyat Yay., 2013.

Heyet, (Karaman, Hayrettin. Çağrı, Mustafa. Dönmez, İbrahim Kâfi. Gümüş Sadrettin). *Kur'ân Yolu*. Ankara: DİB Yay., 2017.

Hicazi, Muhammed Mahmud. *Furkan Tefsiri*, Çev: Mehmet Keskin. İstanbul: İlim Yayınları, t.y.

İbn Arabî, İbn Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah. *Ahkamu'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

İbn 'Âşûr, Muhammed Tahir. *Et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Dâru't-Tunisiyye, 1984.

- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mûkerrem. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadr, 1414 /1993.
- İbn-i Atıyye, Ebu Muhammed Abdülhakk el-endelûsi. *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-azîz*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421 / 2001.
- İsfehânî, Râgıb. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.
- Kara, Mustafa – Kösetürk, Canan. “Hz. Yûsuf Kıssasında Yer Alan Ahkâma Dair Bazı Âyetler ve İlişkili Olduğu Hükümler”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 3/1 (2019), 121-139.
- Kazancı, Ahmet Lütfi. *Peygamberler Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015
- Kurtûbî, Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebu Bekîr. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsîn et-Turkî. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1426 / 2006.
- Kutub, Seyyid. fi Zilali'l-Kur'ân. Beyrut: Daru's-Şuruk, 1982.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1422 / 2004.
- Mevdûdî, Ebu'l Al'a. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. İstanbul: İnsan Yayınları., 1986.
- Mir, Mustansir. “Kur'ân'da Yûsuf Kıssası: Taslak, Temalar ve Karakterler”, çeviren: Ali Akay, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2. (2005), 183-200
- Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, tahkîk: Ahmed Ferîd. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1423 / 2003.
- Mustafa, İbrahim v.d.. *el-Mu'cemü'l-vasît*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac. *el-Câmiu's-sahih*. Riyad: Dâr-u Taybe, 1426 / 2006.
- Nesefî, Abdullah b. Ahmed. *Medârikü't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1418/1998.
- Sümertaş, Burhan. *Kur'ân-ı Kerim'de Sıdk Kavramı*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-kadîr*. Mısır: Dâru'l-Vefa, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli'l-Kur'ân*. Kahire: Dâr-u Hicr, 2001.
- Yaşar. Yahya. *Kur'ân'ın Bütünlüğü Bağlamında Kur'ân Kıssalarında Peygamberlerin İsmeti*. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Azim Yayınları, 2020.
- Zebîdî, Murtaza. *Tâcu'l-arûs*. y.y. Daru'l-Hidaye., ts.
- Zemahşerî, Cârullah Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl*. Riyâd: Mektebetü'l-'Ubeykan, 1418 / 1998.